

De Onderwijsresearchdagen 1993 in Maastricht: 26-28 mei

Inleiding (P. J. J. Stijnen, Open Universiteit, Heerlen)

Van 26 tot en met 28 mei 1993 vonden de traditionele Onderwijsresearchdagen (ORD) plaats. Deze keer in Maastricht georganiseerd door de vakgroep Onderwijsontwikkeling & Onderwijsresearch van de Rijksuniversiteit Limburg.

Ook nu weer was er grote belangstelling: het aantal inschrijvingen bedroeg 475. Van de zijde van potentiële paperlezers was er een bijzonder groot aanbod aan abstract-voorstellen (n=300). Dit heeft er toe geleid dat de themacoördinatoren voor de onaangename opdracht stonden een aantal abstract-voorstellen voor papers op grond van kwantitatieve criteria te weigeren (n=100).

De presentaties tijdens de ORD gaven een grote variatie te zien: 'klassieke' voordrachten, thematische paper- en postersessies, symposia, forumdiscussies, ronde-tafel- en consultatiegesprekken en plenaire voordrachten. Voor de meeste thema's was een key-note spreker uitgenodigd. Voorafgaand aan de ORD werden de *Proceedings* verstrekt (Van Berkel, 1993).

Op woensdagavond 26 mei vond de openingszitting plaats. Achtereenvolgens werd het woord gevoerd door H. van Berkel, de voorzitter van de organisatiecommissie, de Maastrichtse rector-magnificus J. Cohen en de voorzitter van de Vereniging voor Onderwijsresearch (VOR) N. Lagerweij (over onderwijsresearch anno 1993, over de positie van onderwijskunde als studierichting, over de verbreding van de VOR; zie *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 1993, 18(4)). Tevens werd door prof. dr. B. Creemers, voorzitter van de jury, de VOR-prijs voor de beste dissertatie uitgereikt aan J. Vermunt van de KUB. De openingslezing over de verwevenheid van onderwijs en onderzoek ('*Schering en inslag van hetzelfde weefsel*') werd gehouden door H. Crombach.

Voor het eerst waren de Onderwijsresearchdagen gestructureerd volgens de nieuwe divisiestructuur (thema's) van de VOR: Curriculum & Organisatie, Onderwijs & Samenleving, Lerarenopleiding & Leraarsgedrag, Hoger Onderwijs & Volwasseneneducatie, Leren & Instructie, Methodologie & Evaluatie en Beroeps- & Bedrijfsopleidingen. Er was ook een thema toegevoegd vanuit de plaatselijke organisatie: Probleemgestuurd Onderwijs.

In deze kroniek zijn de impressies van een aantal personen gegroepeerd rondom de genoemde acht thema's. Het gaat nadrukkelijk om impressies waarbij de selectie een persoonlijke is en de oordelen voor rekening van de auteurs komen.

Van den Akker (UT) gaat in op 'Curriculum en Organisatie'. Hij wijst er onder meer op dat dit thema in acht aspecten werd uitgesplitst en dat het een wijs besluit lijkt in de toekomst uit te gaan van twee afzonderlijke thema's, namelijk 'Curriculum' en 'Beleid en organisatie in het Onderwijs'.

Bosker (UT) stelt 'Onderwijs en Samenleving' aan de orde. Hij constateert onder meer een goede kwaliteit aan papers, zowel methodologisch als theoretisch. Verder ziet hij een verschuiving in de doelgroepen in de richting van allochtonen, waarmee ook weer een inhoudelijke verschuiving optreedt: getracht wordt vroeger dan voorheen (vanaf het vierde levensjaar) de mechanismen voor ongelijkheid op te sporen.

G. ten Dam, G. Rijlaarsdam en J. Terwel (UvA) leveren een bijdrage naar aanleiding van het thema 'Lerarenopleiding en Leraarsgedrag'. Zij signaleren onder meer als 'zorgpunt' dat er binnen 'hun' thema weinig wordt voortgebouwd op voorafgaand onderzoek. Indien dit een algemene tendens voor de onderwijsresearch zou zijn dan is dit een bijzonder ernstig te nemen vaststelling.

'Hoger Onderwijs en Volwasseneneducatie' vormt het onderwerp van bespreking door M. Weide (RUG). Zij stelt drie actuele onderwerpen aan de orde: onderwijs-op-maat, studierendement en kwaliteitszorg.

J. van der Linden (UU) geeft impressies over het thema 'Leren en Instructie'. Hij benadrukt onder meer het procesgerichte karakter van de instructie, het belang van cognitieve strategieën bij leerlingen, de betekenis van so-

ciale interactie en het feit dat leren de gehele persoon betreft en niet alleen het 'verstand'.

De tekst van P. Sanders (CITO) heeft het thema 'Methodologie en Evaluatie' tot onderwerp. Hij wijst er onder andere op dat een groot aantal papersessies betrekking had op theoretische en praktische aspecten van studietoetsen en andere meetinstrumenten.

J. van der Sanden (KUB) bespreekt het thema 'Beroeps- en Bedrijfsopleidingen'. Hij gaat in op de key-note lezing door prof. Mandl, de drie symposia, de gepresenteerde papers en de forumdiscussie. Hij rapporteert onder meer dat uit een van de gepresenteerde onderzoeken bleek dat het karakter van in samenwerking met het bedrijfsleven gelegitimeerde eindtermen ingrijpend verandert tijdens het proces van curriculumontwikkeling: het uiteindelijk ontwikkelde lesmateriaal vertoont weinig sporen van de oorspronkelijke (wenselijk geachte) doelstellingen.

J. Willems (KUN) tot slot doet verslag van zijn ervaringen met betrekking tot het thema 'Probleemgestuurd Onderwijs'. Hij constateert - in tegenstelling tot voorafgaande jaren - een stijgend aantal voordrachten waarin nieuwe resultaten worden gepresenteerd.

De deelnemers aan de kroniek tonen zich in het algemeen tevreden over de inhoudelijke kwaliteit en de presentatievorm. Of dit ook te maken heeft met de voor het eerst gehanteerde themaindeling kan blijken in 1994 als de ORD in Utrecht zal plaatsvinden (24 tot en met 26 mei in de Jaarbeurs).

Curriculum & Organisatie (J. J. H. van den Akker, Universiteit Twente)

In het thema 'Curriculum en Organisatie' werden 21 papers gepresenteerd, die door de themacoördinatoren (waarschijnlijk met enige moeite) gegroepeerd waren in acht 'thematiese papersessies' met als titels: computer en curriculum, aspecten schoolklimaat, schoolorganisatie, schoolorganisatie, basisonderwijs, effecten van onderwijsbeleid, implementatie, schooleffectiviteit, curriculum en organisatie.

Opvallend in dit diffuse aanbod was het wel zeer bescheiden aantal curriculumpapers (tijdens de AERA-conferentie in april j.l. in Atlanta waren meer Nederlandse curriculum-

papers te beluisteren dan op deze ORD!), alsmede het ontbreken van key-note lezingen, symposia, fora en dergelijke die in diverse andere thema's als 'aandachttrekkers' fungeerden. Inmiddels is na enige discussie binnen de VOR besloten afzonderlijke divisies te creëren voor de thema's 'Curriculum', respectievelijk 'Beleid en Organisatie in het Onderwijs'. Dat lijkt een wijs besluit dat er hopelijk toe zal bijdragen dat volgend jaar de beide divisies zich beter zullen manifesteren. Over een deel van de prestaties in het thema volgen nu enkele impressies.

Onder de noemer 'computer en curriculum' vonden enkele afzonderlijke presentaties plaats vanuit de UT: een verkennende studie naar computerondersteunde curriculumontwikkeling; een terugblik op het 'Proefstation Oost-Nederland', toegespitst op vereisten voor de invoering van onderwijskundig computergebruik; en een onderzoek naar implementatiebevorderende kenmerken van courseware.

Onder de noemer 'implementatie' werden een tweetal Nijmeegse papers en een Amsterdams paper gepresenteerd. Het eerste Nijmeegse paper (Van den Goor et al.) betrof een onderzoek naar de institutionalisering van een programma voor begrijpend lezen. Daarin wordt gebruik gemaakt van zgn. 'configuratievragenlijsten' voor leerkrachten om de programmarealisatie in de lespraktijk te meten. De discussie spitte zich vooral toe op de beperkingen van dergelijke zelfrapportages en hoe die eventueel te ondervangen. Uit het andere Nijmeegse paper (Raemaekers & Veenman) over de institutionalisering van teamgerichte nascholing bleek dat er sprake was van duidelijke lange termijn effecten, maar ook van een opmerkelijk gering effect van de component coaching, hetgeen aanleiding vormde tot de nodige discussie. Het Amsterdamse paper (Melink & Nool) ging over observatiemethoden die gehanteerd werden in een vergelijkend onderzoek naar de effecten van groepswork ten opzichte van een klassikale aanpak in het scheikunde-onderwijs. Daarbinnen werden twee observatiemethoden toegepast: een computerondersteunde aanpak om enkele algemeen-onderwijskundige lespatronen te registreren en een sterk kwalitatief geaarde werkwijze om vakdidactische aspecten te kunnen analyseren.

Binnen het subthema 'schooleffectiviteit' presenteerde eerst Hofman (RUG), mede naar aanleiding van de reacties op haar recente proefschrift, een secundaire analyse van onderzoeksgegevens over de relaties tussen denominatie, schoolbestuur en schooleffectiviteit. Hoewel die relaties niet geheel doorzichtig zijn, lijkt de conclusie dat de invloed van denominatie op schooleffectiviteit vooral verloopt via de organisatiestructuur en -cultuur van schoolbesturen. Het functioneren van die besturen blijkt te variëren over de denominaties. Vervolgens presenteerde Knuver (UT) een onderzoek naar de relatie tussen klas- en schoolkenmerken en het affectief functioneren van leerlingen. Affectief functioneren blijkt vooral bevorderd te worden door een ordelijk en duidelijk, maar ook vriendelijk en soepel klimaat. De relatie tussen cognitief en affectief functioneren lijkt overigens zwak. Van der Werf (RION) ging tot slot in op verschillen in school- en instructiekenmerken tussen scholen die wat effectiviteit betreft stabiel hoog, gemiddeld en laag zijn. De twee hoofdconclusies waren dat (i) de stabiliteit van schooleffectiviteit gering is, en (ii) instructiekenmerken (bijvoorbeeld effectieve leertijd) er meer toe doen dan schoolkenmerken (bijvoorbeeld onderwijskundig leiderschap). Vooral die laatste conclusie bleek (opnieuw) een bron van discussie over de mogelijke verschillen tussen effectiviteitskenmerken van Nederlandse en Angelsaksische scholen.

Onder de brede noemer 'curriculum en organisatie' vonden twee presentaties plaats. De eerste van Bos en Koelma (UT) over het gebruik en de betekenis van PPON-producten maakte duidelijk dat de bekendheid met en zeker het benutten van PPON-gegevens nog laag is. Het tweede paper (De Groot & Witziers, UT) over marketing door scholen in het fundeerd onderwijs accentueerde de toegenomen strijd om een aandeel op de leerlingenmarkt en verschafte een overzicht van de middelen waarvan scholen zich daarbij (kunnen) bedienen.

Onderwijs & Samenleving (R. Bosker, Universiteit Twente)

Met 28 papers en 4 symposia vormde het thema 'Onderwijs en Samenleving' een van de qua-

volume grootste onderdelen van de Onderwijsresearchdagen in Maastricht. Daarmee, en vooral door de goede kwaliteit, zowel theoretisch als methodologisch, profileerde de onderwijssociologie zich prominent binnen het nationale forum van onderwijsonderzoekers. Ondoenlijk als het is in een kort bestek een inhoudelijke samenvatting te geven van de gepresenteerde lezingen, volstaan we met het constateren van enige trends.

De thema's 'ongelijkheid in het onderwijs' en 'onderwijs en arbeidsmarkt' blijven voorts nog de centrale thema's. Binnen deze thema's treden er echter enige elkaar aanvullende veranderingen op. Sekse-ongelijkheid in het onderwijs lijkt zich meer en meer te concentreren op het einde van het voortgezet onderwijs en bij de overgang van het onderwijs naar de arbeidsmarkt. Pregnant komt uit de gepresenteerde papers naar voren dat pakketkeuzen in het voortgezet onderwijs het eerste struikelblok vormen voor meisjes, en dat vervolgens opleiding voor vrouwen aanzienlijk minder rendeert dan voor mannen. Aanvullende opleidingen in het tweede-kans circuit vermogen dit niet te verhelpen, zoals ook nog eens gedemonstreerd werd bij presentaties over het extern rendement van het MBO. Dat verschillen in vormingsaanbod (in casu verschillend samengestelde vakkenpakketten) hiervoor verantwoordelijk zouden kunnen zijn, lijkt een voor de hand liggende maar nog niet onderzochte hypothese.

De tweede opvallende verschuiving is die van de doelgroepen. Concentreerde het ongelijkheidsonderzoek zich oorspronkelijk op meisjes en leerlingen uit de (hand)arbeidersmilieus, langzamerhand lijkt de laatste categorie vervangen te worden door de allochtonen. Gezien het door Bakker en Cremers (CBS) gepresenteerde trendonderzoek op basis van vier cohorten leerlingen naar ongelijke kansen, is dit laatste niet zo verwonderlijk. Het lijkt alsof de ongelijkheidssituatie zich na de invoering van de mammoetwet gestabiliseerd heeft. Na 1965 verandert het effect van milieu op de keuze voor voortgezet onderwijs niet of nauwelijks meer, zij het - en dat wordt niet door Bakker en Cremers vermeld - dat het effect inmiddels pas na twee à drie jaar voortgezet onderwijs wordt vastgesteld, waar het vroeger meteen bij de entree in het voortgezet onder-

wijs werd geconstateerd. In die eerste jaren neemt de ongelijkheid dus niet verder toe. In alle sectoren en fasen van het onderwijs, zo bleek uit diverse papers, is de achterstand van allochtonen op de autochtone leerlingen pregnant.

Met de keuze van een nieuwe doelgroep, de nieuwe onderlaag in onze samenleving, verandert er echter inhoudelijk tevens iets. Zoals duidelijk naar voren komt uit de papers gepresenteerd binnen het symposium *'de leer- en opvoedingssituatie van jonge autochtone en allochtone leerlingen'* wordt getracht, vroeger dan voorheen namelijk reeds vanaf het vierde levensjaar, de mechanismen te vinden die ten grondslag liggen aan deze ongelijkheid. Daarmee komt echter direct een frustrerend fenomeen om de hoek kijken: het gezin (met name de kwaliteit en kwantiteit van de ouder-kind interacties) is doorslaggevend dan de school, maar dat gold natuurlijk al decennia lang tevens voor het probleem van de onderwijsachterstand van (hand)arbeiders leerlingen. Nieuw is wel dat met name taalinteracties nauwkeurig (in het onderzoek van Leseman c.s. (RISBO)) door observaties worden vastgesteld, en dat niet volstaan wordt met door middel van interviews verkregen informatie over opvoedingspraktijken.

Hiermee dringt zich de vraag op wat een en ander betekent voor onderzoek van ongelijkheid in het onderwijs. In de eerste plaats krijgen we hiermee nader inzicht in de grenzen van de mogelijkheden van de school het ongelijkheidsfenomeen aan te pakken (bezie in dit verband de weinig bemoedigende resultaten van de OVB-evaluatie). In de tweede plaats zal hardnekkiger dan voorheen onderzocht dienen te worden of schooleffecten (ofwel verschillen tussen scholen in prestaties van leerlingen) eigenlijk niets anders zijn dan gezinseffecten (ofwel verschillen tussen scholen zijn terug te voeren op gemiddelde verschillen in ouder-kind-interacties). Tot de verbeelding sprekend is in dit verband het empirische feit dat verschillen tussen scholen in leerlingprestaties na de zomervakantie groter zijn dan daarvoor. In de derde plaats ontstaat de behoefte de doelgroep nauwkeuriger te definiëren: is het inderdaad de nieuwe onderlaag van de samenleving of gaat het hier om een cultureel specifiek eigen groep die zich boven op haar sociale achter-

stand door culturele, linguïstische of andere kenmerken onderscheidt van het klassieke handarbeidersmilieu. En in hoeverre zijn deze etnische kenmerken aan verandering onderhevig als gevolg van de confrontatie met 'de' Nederlandse cultuur? Ongelijkheid in het onderwijs, hardnekkig als het fenomeen is, is voorlopig niet van de onderzoeksagenda weg te denken, evenmin als het longitudinale schoolloopbaanonderzoek dat als basis dient om het verschijnsel in kaart te brengen. Dat scholen en leerkrachten met name belangrijk zijn voor kinderen in achterstandssituaties, belangrijker dan voor de bevoorrechte leerlingen (een empirisch meer algemeen onbekend gegeven) zou bovendien aanleiding moeten zijn tot een meer integrale bestudering van het ongelijkheidsfenomeen, zoals dit nu bijvoorbeeld in het onderzoek, gepresenteerd binnen het symposium over jonge allochtonen, aan de orde is. In die zin zou ook een inhoudelijk andere invulling van het schooleffectiviteitsonderzoek (ooit ontstaan uit het onderzoek naar ongelijke onderwijskansen, maar zich nu richtend op de 'gemiddelde' leerling) wenselijk zijn.

Lerarenopleiding & Leraarsgedrag (G. ten Dam, G. Rijlaarsdam en J. Terwel, ILO, Universiteit van Amsterdam)

Het rapport van de commissie Van Es *'Een beroep met perspectief. De toekomst van het leraarschap'* heeft de gemoederen danig bezig gehouden. Sinds geruime tijd staat de beroepsloopbaan van docenten en de kwaliteit van de lerarenopleiding weer hoog op de politieke agenda. In een serie openbare discussiebijeenkomsten in den lande tracht de commissie Van Es te voorkomen dat haar aanbevelingen in de la verdwijnen. Eén van de discussiebijeenkomsten vond plaats tijdens de Onderwijsresearchdagen 1993, waarmee het belang werd onderstreept dat in onderzoekerskringen wordt gehecht aan de toekomst van het beroep. Niet alleen tijdens de panel-discussie werd gedebatteerd over het leraarsberoep, het werk van de commissie Van Es klonk ook door in de keynote lezing van Knoers (KUN).

In een doorwrocht betoog beredeneerde hij dat een grotere autonomie van scholen onder zekere voorwaarden kan bijdragen tot een grotere professionaliteit van docenten in het voort-

gezet onderwijs. In zo'n school is het mogelijk randvoorwaarden te scheppen waarin men kan groeien tot wat Knoers noemde 'extended professionalism', die onder meer gekenmerkt wordt door professionele samenwerking, belangstelling voor vakoverstijgende activiteiten, het vergelijken van de eigen praktijk met die van anderen, de instelling dat onderwijzen een rationele kunde is. Deze professionaliteit is in tegenstelling tot de zienswijze van Van Es et al. niet alleen een kwantitatieve verandering, - de docent verricht meer taken dan alleen lesgeven - maar ook een kwalitatieve verbetering: een dergelijke organisatie maakt gebruik van gesystematiseerde praktijkkennis, heeft een goed functionerend nascholingsbeleidsplan en is een leerplaats voor stages waarin docenten met een open, onderzoekende houding aspirant docenten inscholen.

Binnen het thema Lerarenopleiding en Leraarsgedrag werd voorts opvallend veel aandacht geschonken aan de *micro-situatie*: het leren van leerlingen. In een panel-discussie onder leiding van de Leidse hoogleraar Verloop debatteerden Wubbels (UU), Peters (RUG), Pieters (UT) en Simons (KUN) over de bruikbaarheid van onderwijspsychologisch onderzoek voor de lerarenopleiding. De startvraag die Verloop in het midden wierp, bleek interessante stellingen op te leveren: welke verschillen in de onderwijsleersituatie anno nu en 1970 zijn toe te schrijven aan onderwijspsychologisch onderzoek? Pieters verstoutte zich te stellen dat er van de lerarenopleiding niets meer over bleef als er geen resultaten van onderwijspsychologisch onderzoek deel uit zouden maken van de opleiding. Simons stelde dat de aandacht voor zelfstandigheidsontwikkeling, hogere cognitieve vaardigheden en transferproblemen zonder meer nieuw genoemd konden worden. Wubbels bestreed dit laconiek door de onderwerpen op te sommen waarmee hijzelf twintig jaar geleden tijdens zijn eigen lerarenopleiding werd geconfronteerd. Peters viel Wubbels bij: nog steeds zijn docenten bezig met wat goed onderwijs vraagt aan kennis, inzicht en vaardigheden. Wat de psychologie doet is er telkens andere etiketjes op te plakken. Ook de stelling van Simons dat de problemen weliswaar nog steeds die van twintig jaar geleden zijn, maar dat de psychologie tegenwoordig veel concretere antwoorden

heeft, kon hen niet overtuigen. In onderwijspsychologisch onderzoek ontbreekt de vakinhoudelijke component veel te vaak en worden pedagogische waarden veronachtzaamd. De verdere discussie, waarbij ook de zaal betrokken werd, ging over de onvermijdelijke vraag wie er nu toch verantwoordelijk voor was dat er zo weinig van de onderwijspsychologie de klas in komt. Dit terwijl Nederland het meest vertakte net van didactische vertaalinstituten kent van de wereld: de pedagogische centra.

Behalve key-note lezingen en panel-discussies werd er uiteraard in het thema 'Lerarenopleiding en Leraarsgedrag' een groot aantal *onderzoeken* gepresenteerd, al dan niet geclusterd in symposia. Het merendeel van deze onderzoeken beoogt expliciet een bijdrage te leveren aan de kwaliteit van het leraarsberoep en de lerarenopleiding. We zullen de resultaten van deze onderzoeken hopelijk in de komende periode in de tijdschriften zien verschijnen.

Twee observaties naar aanleiding van de gepresenteerde onderzoeken willen we u niet onthouden.

Allereerst geven steeds meer onderzoekers dan alleen zij die zich bewegen binnen de traditie van de cultuurhistorische school, zich rekenschap van de betekenisgeving door leerlingen. Onder de populaire en voor velerlei invullingen vatbare noemer 'constructionisme', wordt enerzijds aandacht geschonken aan het proces van kennen: de zowel binnen als buiten de school opgedane ervaringen van leerlingen spelen een rol in de wijze waarop 'de werkelijkheid' door hen wordt gerepresenteerd. Anderzijds werd in verschillende onderzoekpresentaties nadrukkelijk aandacht geschonken aan de zingeving van leerlingen. Het handelen van leerkrachten moet betekenis hebben voor leerlingen wil er een leerproces (kennen, begrijpen, reflecteren) plaatsvinden. De rol van de docent verschuift daarmee van een sturende naar een meer ondersteunende.

Ten tweede bleek het onderzoek dat tijdens de ORD gepresenteerd werd doorgaans kleinschalig. Er worden relatief veel designs gehanteerd zonder controlegroepen, waardoor de getrokken conclusies discutabel zijn. Mogelijk spelen hierbij krimpende onderzoeksbudgetten een rol. Het lijkt erop dat onderzoekers die vroeger met externe budgetten langlopende en grootschalige onderzoeken konden verrichten,

nu hebben moeten uitwijken naar kleinschalig onderzoek dat door studenten en/of AIO's wordt uitgevoerd. Weinig onderzoek bouwt theoretisch en empirisch expliciet op voorafgaand onderzoek voort, al zijn er positieve uitzonderingen. Al met al vindt er echter minder kennisaccumulatie plaats en worden in het verrichte onderzoek minder nieuwe wegen verkend dan in principe mogelijk zou zijn.

Hoger Onderwijs & Volwasseneneducatie (M. G. Weide, COWOG, Rijksuniversiteit Groningen)

Het thema 'Hoger Onderwijs en de Volwasseneneducatie' omvatte zes symposia en negen losse paperpresentaties. Onderwerpen waren onder meer: interactieve leeromgevingen, onderwijs-op-maat, begeleiding in open afstandsonderwijs, numeriek rendement en studieloopbanen, strategische planning in het hoger onderwijs, leereffecten van stages en ervaringen met doceren door middel van een vreemde taal. Omdat het onmogelijk is alle presentaties te bespreken, beperk ik mij tot drie onderwerpen: onderwijs-op-maat, studierendement en kwaliteitszorg.

Onderwijs-op-maat is onderwijs dat optimaal is afgestemd op de studiebehoeften en -intenties van studenten. Door de Open Universiteit werd onderzocht of dit type onderwijs een zinvol antwoord is op de maatschappelijke behoefte aan flexibel onderwijs. Kenmerkend voor dit type onderwijs is dat studenten zelf een essentiële inbreng hebben in hun studieproces. Zij stellen niet alleen hun eigen leerdoelen vast, maar hebben ook een actieve inbreng bij de keuze van de leerstof, werkvormen, begeleiding en toetsing. In overleg met de docent/begeleider wordt een studietraject-op-maat uitgestippeld dat neergelegd wordt in een studiecontract (Schlusmans & Van den Boom). In theorie lijkt dit een aantrekkelijk concept, dat in de praktijk echter op een aantal problemen stuit. Men kan zich bijvoorbeeld afvragen of onderwijs-op-maat niet teveel eisen aan de student stelt en of het mogelijk is een dergelijke flexibiliteit te realiseren. Een ander punt is de waarde van een diploma van onderwijs-op-maat. Uit de behoeftepeiling die Van den Boom en Van der Velden (OU) naar dit type onderwijs deden, blijkt dit een belangrijk punt

van twijfel. Onderwijs-op-maat zal dan ook waarschijnlijk beperkt blijven tot een flexibel keuzeprogramma dat enigszins aangepast kan worden aan de student. Het door Koper (OU) ontwikkelde computerprogramma waarmee de student zelf kan bepalen welke (invulling van een) studietaak het beste bij zijn/haar individuele behoeften en mogelijkheden aansluit, is hierbij een praktisch hulpmiddel. De door Schlusmans en Van den Boom in een experiment gehanteerde strategie om tot een zinvol studie-contract te komen, lijkt mij met name voor assistenten-in-opleiding aanbevelenswaardig, ook (of misschien zelfs) als zij deels een verplicht opleidingsprogramma moeten volgen.

Studierendement is een onderwerp dat door de ontwikkelingen op beleidsniveau sterk aan actualiteitswaarde heeft gewonnen. Veel onderwijsinstellingen laten momenteel onderzoek doen naar de oorzaken van lage rendementen. Voorbeelden zijn de onderzoeken van Peters (Hogeschool Nijmegen) en Koopman (UvA), waarin getracht wordt inzicht te krijgen in belemmerende en bevorderende studiefactoren, zowel bij de student zelf als in het onderwijsprogramma en de begeleiding. Bax en Van Drunen (TUE) onderzochten de verbetering van het rendement na een andere toetsprogrammering en Felix en Voorthuis (UvA) richtten zich in hun onderzoek op migrantenstudenten. Deze studenten zijn sterk ondervertegenwoordigd op de universiteit, maar de groep die daar eenmaal is beland, lijkt nauwelijks problemen te ondervinden. Deze bevinding wordt ondersteund door de resultaten van een studievoortgangsonderzoek uitgevoerd door Admiraal en Boogaard (IVLOS), dat zij presenteerden binnen het thema 'Onderwijs en Samenleving'. Uit hun onderzoek kwam naar voren dat allochtone studenten vergeleken met autochtone studenten geen studieovertraging oplopen. Het rendementsprobleem ligt bij deze groep dus al eerder in de schoolloopbaan.

Naast onderzoek op instellingsniveau, werd ook breder onderzoek op het gebied van studierendement gepresenteerd. Door het CSHOB en IOWO is in opdracht van het Ministerie van O&W onderzoek in hoeverre een landelijke rendementsrapportage haalbaar is (Bijleveld, Jurgens & Prins). De onderzoekers lieten zich positief uit over de noodzaak van onderwijsin-

stellingen om open kaart te spelen over hun rendement. Voorwaarde is dan wel dat een dergelijk systeem betrouwbare gegevens oplevert. Dat is echter nog niet zo eenvoudig. De administratieve hindernissen lijken bepaald niet gering. Zo kwam uit een onderzoek van Wilbrink en De Jong (UvA) naar voren dat het verschijnsel 'no-show', studenten die ingeschreven staan bij een studie die zij niet meer volgen, met name een administratief probleem is. Studenten worden bij een wisseling van studie bijvoorbeeld pas aan het eind van het jaar uitgeschreven. In een reactie op Bijleveld et al. vroeg Wilbrink zich af op welke vragen een jaarlijkse rendementsrapportage antwoord zou moeten geven. En wat voor beslissingen zouden er aan moeten worden gekoppeld? Vossensteyn, Jongbloed en Koelman (CSHOB) pleitten voor een koppeling van de middelen die een onderwijsinstelling krijgt aan de studieduur van studenten. Het zou de instellingen er toe dwingen meer aandacht te besteden aan de studeerbaarheid van de aangeboden onderwijsprogramma's. Dat er ook een andere kant aan deze medaille zit bleek echter toen de discussiant, de heer De Vijlder van het Ministerie van O&W, aan het woord kwam. Om het toekennen van financiële middelen aan studierendement te kunnen koppelen, zouden onderwijsinstellingen de wettelijke mogelijkheid moeten krijgen studenten te weigeren op grond van vermeende ongeschiktheid, zo meende hij. Hoe dit precies plaats moet vinden is echter onduidelijk. Dat een dergelijke selectie positief uitpakt voor het studierendement wordt door onderzoek bovendien niet ondersteund. Daarentegen is de kans dat bepaalde groepen studenten (bijvoorbeeld allochtonen) hierdoor extra benadeeld worden niet denkbeeldig.

Tot slot wil ik nog enkele presentaties noemen op het gebied van *kwaliteitszorg*, eveneens een onderwerp dat al jaren meeloopt, maar nu opnieuw actueel is. Poell en Voeten (KUN) presenteerden een instrument om leereffecten van stages te meten en Wolfhagen en Van der Vleuten (RL) lieten zien bij welke aantallen studenten resultaten van evaluatie-onderzoek naar de kwaliteit van stages nog generaliseerbaar is. Weusthof, Frederiks en Westerheijden (CSHOB) keken naar de invloed van visitaties op de aandacht die onderwijsinstellingen aan kwaliteitszorg besteden. Zij concludeerden dat

deze er met name voor zorgen dat hier meer aandacht voor komt, hoewel dat niet meteen geconcretiseerd wordt in maatregelen. Het stelsel van kwaliteitszorg is volgens hen dan ook 'meer dan een rituele dans'. Laten we hopen dat dat waar is, en dat kwaliteitszorg meer betekent dan simpelweg rendementsverbetering. Anders zou de toekomst er voor sommige groepen potentiële studenten wel eens somber uit kunnen zien.

Leren & instructie (J. van der Linden, Universiteit Utrecht)

Het is vrijdagmorgen 28 mei 1993, zo tegen 12.00 uur in zaal Maas/Rhein van het MECC in Maastricht. In de paneldiscussie over de bruikbaarheid van onderwijspsychologisch onderzoek voor de lerarenopleiding zit vaart. Het publiek krijgt de gelegenheid zich in de discussie te mengen. Boekaerts (RUL) brengt een persoonlijke ervaring in. "Ik kwam laatst op een feestje in gesprek met mijn nichtje. Wij spraken over hoe het met haar op school ging en over al het huiswerk dat ze voor school moest doen. Zij vertelde mij dat ze moeite had om met het huiswerk te beginnen. Als ze eenmaal begonnen was, dan had ze meestal geen moeite het ook af te maken. Ik vroeg haar of ze wist hoe dit zo kwam. Ze antwoordde dat ze dacht van wel. Ze had namelijk van school het advies gekregen om steeds met het moeilijkste vak te beginnen. Dan wist ze tenminste zeker dat ze dat af kreeg. Haar ervaring was echter dat ze tegen zo'n lastig begin zo opzag dat ze het uitstelde. Vaak tot aan het begin van de avond. Ik vroeg haar of ze een idee had wat voor haar beter zou kunnen werken bij de aanpak van het huiswerk. Ze zei dat ze dacht van wel. Ze kon wellicht beter beginnen met een eenvoudiger vak. Ze kwam er dan goed in en waarschijnlijk zou ze dan ook het moeilijkste vak beter aankunnen. Bovendien zou het voordeel zijn dat ze niet zo laat op de avond pas klaar zou zijn met het huiswerk. Ik heb haar aangeraden het voortaan ook maar zo te doen als ze nu zei".

Wat kan dit voorbeeld ons duidelijk maken over de verhouding tussen leren en instructie?

Op de eerste plaats dat het noodzakelijk is om na te gaan of een aanwijzing om op een bepaalde manier te leren ook leidt tot de gewenste leeractiviteiten en leerresultaten. Veelal wordt

te gemakkelijk volstaan met het opdragen van school- en huiswerk en het overhoren ervan. In veel gevallen heeft een docent geen weet van de manier waarop het (huis)werk wordt aangepakt, welke problemen zich voordoen bij het zich eigen maken van de inhoud, welke hulp noodzakelijk zou zijn. De uitkomst telt. Het proces blijft verborgen. Dit kan en mag niet zo zijn. De instructie dient *procesgericht* te zijn. Het gaat om maatregelen die aanzetten tot de gewenste leerprocessen. In nagenoeg alle bijeenkomsten binnen het thema 'Leren en Instructie' klonk deze boodschap door. Voor de goede orde, het ging om vijf thematische papersessies (lezen en tekstverwerking, rekenen en rekenvaardigheid, leer- en controle strategieën I en II, motivatie en inzet), een gestructureerde poster-sessie (domeinspecifieke onderwijsleerprocessen), 3 symposia (het verwerven van expertise in complexe domeinen, onderzoek naar literatuuronderwijs en Logo) en een keynotelezing (J. J. Elshout, UvA). In deze lezing met als titel '*Intentie en autonomie in het leerproces*' (verwijzend naar de noemer waaronder de bekende Utrechtse onderwijsleerpsycholoog C.F.M. van Parreren zijn proefschrift schreef) wees Elshout op de beperkingen van de situativiteitstheorie. Een theorie die thans, in het bijzonder in de Verenigde Staten, richtinggevend is voor onderwijs- en instructiepsychologen (zie *Cognitive Science*, 1993, volume 17(1) voor een kritisch debat). Het is interessant te bemerken dat Elshout stelling neemt tegen een Amerikaans modernisme. Dat deed Van Parreren indertijd immers ook. De inhoud verschilt evenwel. Elshout vindt zijn inspiratie bij de informatieverwerkingsprocessen. Van Parreren had indertijd daar zijn twijfels bij en achtte het begrip handeling geschikter om zowel bedoelde (intentionele) als bepaalde (autonome) processen die zich bij het leren voltrekken te kunnen verklaren.

De belangstelling voor al deze sessies was over het geheel genomen heel behoorlijk. De zaal was vrijwel steeds goed gevuld. Het was zeer verheugend te zien dat het leeuwedeel van de presentaties verzorgd werd door een junior-onderzoeker met de senior op de achtergrond. Nagenoeg al deze presentaties waren 'to the point' en binnen de gestelde tijd. Het was duidelijk dat aan de presentaties van te voren zorg was besteed. Een prima zaak mijns inziens. Bo-

vendien is het voorbeeldig als je spreekt over leren en instructie.

Wat toont het voorbeeld ons nog meer? Op de tweede plaats dat het klaarkomen met school- en huiswerk om een verstandige, met overleg gekozen, aanpak vraagt. Een aanpak die tussen leerlingen kan verschillen, mede afhankelijk bijvoorbeeld van het doel dat wordt nagestreefd (een hoog cijfer halen? of persoonlijke interesse?). De aanpak kan ook verschillen per vak of onderdeel binnen een vak. Afhankelijk bijvoorbeeld van hoe sterk aangesloten kan worden bij voorkennis. Bovendien is het gunstig als een leerling weet heeft van de aanpak of strategie die voor hem of haar met een grote waarschijnlijkheid tot het gewenste doel leidt. Zorg er dus in het onderwijs voor dat leerlingen handige *cognitieve strategieën* verwerven voor het bemeesteren van (probleem-)opgaven en daar ook weet van hebben. Deze (tweede) boodschap klonk in verschillende toonaarden door in de sessies; het meest pregnant in de sessie 'Leer- en controlestrategieën', meer domeinspecifiek gekleurd in de sessies 'Lezen en tekstverwerking', 'Rekenen en rekenvaardigheden' en 'Domeinspecifieke onderwijsleerprocessen'.

Het voorbeeld maakt nog meer duidelijk. Op de derde plaats dat het niet altijd eenvoudig is met (intentioneel) leren een begin te maken en het ook vol te houden. Daar komen emoties bij kijken, daar doen zich spanningen bij voor, spanningen die gereguleerd moeten worden om zich volledig te kunnen concentreren op het zich eigen kunnen en willen maken van de taakhoud. Het onderwijs kan er niet aan voorbijgaan dat leren *de gehele persoon* betreft en dat een begeleiding en ondersteuning ook die gehele persoon moet dienen en niet alleen zijn of haar verstand. Deze (derde) boodschap is vooral tot uitdrukking gebracht in de sessie 'Motivatie en inzet'.

Ten slotte maakt het voorbeeld duidelijk dat een dialoog als instrument kan dienen om kennis te verwerven. Dit kan een dialoog zijn tussen een deskundige en een (goede) beginner, zoals in het voorbeeld. Het kan ook een dialoog zijn tussen personen die in kennis en vaardigheden op het betreffende domein niet zo veel van elkaar verschillen: leerlingen onderling bijvoorbeeld. Een vorm waarin zo'n dialoog tussen leerlingen onderling gestalte

kan krijgen is bijvoorbeeld het in afwisseling vervullen van een rol in activiteiten die gewenst zijn voor het begrijpen van een studietekst, zoals vragensteller en samenvatter in eigen woorden ('reciprocal teaching'). Het blijkt dat *sociale interactie* het leren en de ontwikkeling kan bevorderen. Er schuilt meer leer- en ontwikkelingspotentieel in interacties tussen leerlingen bij het gezamenlijk werken aan problemen dan menigeen in het onderwijs denkt of wenst te geloven. Benut derhalve dit potentieel zou een (vierde) boodschap kunnen zijn bij leren en instructie. Wij hebben deze boodschap daar dit jaar wat minder gehoord. Daarvoor moesten wij zijn bij 'de Maastrichtse inbreng' op deze ORD: het probleemgestuurd onderwijs (een mooie noemer overigens voor het werk van onze nieuwe staatsecretaris uit Maastricht voor Onderwijs en Wetenschappen). Ik zou evenwel buiten de grenzen van mijn bijdrage aan deze kroniek treden door hierover te rapporteren.

Methodologie & Evaluatie (P. Sanders, CITO, Arnhem)

Een groot aantal papersessies in deze divisie had betrekking op theoretische en praktische aspecten van studietoetsen en andere meetinstrumenten.

In de papersessie '*itemresponsmodellen*' vergeleek De Gruijter (RUL) parametrische (o.a. het Raschmodel) en het niet-parametrische itemresponsmodel met dubbele monotonie van Mokken. Indien genoemde modellen voldoen hebben parametrische modellen de voorkeur. Ook de lezing van Hemker (UU) ging over het model van Mokken, met name een uitbreiding van het model voor het analyseren van polytome itemscores. In de lezing werd uitgebreid ingegaan op toepassingen met behulp van computerprogrammatuur die momenteel beschikbaar is. Ook Tan en Imbos (RL) maakten bij hun onderzoek gebruik van een niet-parametrisch longitudinaal itemresponsmodel. Zij pasten dit model toe in het kader van het toetsingssysteem (voortgangstoetsen) zoals dat door de Rijksuniversiteit Limburg voor het meten van (kennis)groei gehanteerd wordt. Itemresponsmodellen was eveneens het onderwerp van de *key-note* lezing van Mellenbergh (UvA) die een algemeen con-

ceptueel kader voor itemresponsmodellen presenteerde. Vele bekende psychometrische modellen blijken speciale gevallen van dit algemene kader te zijn. Bekende psychometrische begrippen zoals betrouwbaarheid en vraagonzuiverheid kunnen ook in dit kader ondergebracht worden. In de papersessie '*beoordelen*' deden Van den Bergh en Kuhlemeier (UU/CITO) verslag van een onderzoek naar het gebruik van rapportcijfers in onderwijsonderzoek, in dit geval cijfers voor aardrijkskunde. De relatie tussen toetsprestaties en rapportcijfers werd geanalyseerd met behulp van een multiniveau model met drie niveaus: leerling, klas en school. De conclusie was dat rapportcijfers gebrekkige indicaties zijn voor de rangordering van het prestatieniveau van leerlingen uit verschillende klassen of scholen. Klerks en Frijns (TUD) deden onderzoek naar beoordelingsmethoden bij het beoordelen van ontwerp opdrachten zoals die voorkomen bij de opleiding bouwkunde van de Technische Universiteit Delft.

'*Toetsautomatisering in theorie en praktijk*' was de titel van het symposium dat gewijd was aan het verschijnsel toetsservicesysteem. De belangstelling voor deze systemen neemt de laatste jaren toe in verband met de toenemende modularisering van verschillende onderwijsvormen. In verschillende lezingen kwamen zaken als itembanking en adaptief toetsen aan de orde. Een (Engelstalig) symposium ging over het gebruik van scoringsregels bij meerkeuzevragen dat als voordeel heeft dat leerlingen gedetailleerde informatie krijgen over elk item. De scoringsregels die door Dirkwager, Lelclerq en Shuford (UT/Université de Liège/Applied Probability Technology, Dallas, Texas) werden besproken gaan terug op het befaamde artikel van laatstgenoemde dat reeds in 1966 in het tijdschrift *Psychometrika* verscheen.

In de papersessie '*evaluatie van onderwijs*' deed Smeets (ITS) verslag van een onderzoek naar een toepassing van telematica in afstandsonderwijs, zogenaamd tele-leren. De conclusie was dat tele-leren niet als een volwaardige vervanger voor de traditionele les beschouwd kan worden.

In de papersessie '*toetsen en examineren*' ging Groen (CITO) in op kwaliteitscriteria voor centrale examens in het voortgezet onder-

wijs. De criteria zijn uitgewerkt in dertig aanbevolen procedures, bijvoorbeeld het rapporteren over lokale betrouwbaarheid en vraagonzuiverheid. De lezing van Kremers en Sluijter (CITO) ging over de constructie van toetsen ter afsluiting van de basisvorming die in 1993/94 ingevoerd wordt. Het primaire doel van de toetsing is na te gaan wat iedere leerling van elk vak in de basisvorming opgestoken heeft.

Het valideren van plaatsingstoetsen voor het Nederlands was het onderwerp van de lezing van Sluijter en Van Roosmalen (CITO). De beslissing die met de toetsen genomen wordt betreft doorverwijzing van leerlingen naar HAVO en VWO. Er bleken verschillen te bestaan tussen toetsscores enerzijds en prestaties van leerlingen na plaatsing en oordelen van docenten Nederlands anderzijds.

Een interessante toepassing van de generaliseerbaarheidstheorie bij het construeren van toetsen voor gespreksvaardigheid werd gepresenteerd door Bögels en Van Mourik (RL). Zijn lieten zien dat het mogelijk is de afnametijd te verkorten zonder dat daardoor de kwaliteit van het instrument niet meer acceptabel is.

Beroeps- en bedrijfsopleidingen (J. van der Sanden, Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg)

Het programma van het onderdeel 'Beroeps- en bedrijfsopleidingen' omvatte een key-note lezing, 3 symposia, 9 paperpresentaties en een forumdiscussie.

De key-note lezing, getiteld 'learning in organizations', werd verzorgd door Mandl van de Ludwig-Maximilians Universiteit van München. In zijn betoog ging hij in op het onderscheid tussen impliciet/incidenteel leren en expliciet/intentioneel leren. Voor arbeidsorganisaties is het van belang dat er sprake is van een leercultuur, waarin beide vormen van leren kunnen gedijen. Volgens Mandl kunnen expliciete leerprocessen worden bevorderd door gebruik te maken van ideeën ontleend aan 'cognitive apprenticeship' en 'anchored instruction'. Hier ligt zijns inziens een belangrijk aandachtspunt voor opleiders en onderzoekers.

Het eerste symposium, onder voorzitterschap van Nijhof (UT) had als titel 'Eindtermen in het beroepsonderwijs'. Achtereenvolgens werd aandacht besteed aan de sturende

invloed die uitgaat van eindtermen bij enkele curriculumontwikkelingsprojecten (Frietman, ITS), de ontwikkeling van cascotoetsen op basis van eindtermen in het land- en tuinbouwonderwijs (Treep, CITO) en de wijze waarop bij enkele curriculumontwikkelingsprojecten in het technisch beroepsonderwijs eindtermen zijn vertaald in lesmateriaal (Nijhof). Uit het door Nijhof gerapporteerde onderzoek bleek onder andere dat niveau, aard en inhoud van in samenwerking met het bedrijfsleven gelegitimeerde eindtermen ingrijpend veranderden gedurende het curriculumontwikkelingsproces. Zo was er in het uiteindelijke lesmateriaal (vrijwel) niets terug te vinden van in eerdere stadia van het ontwikkelingsproces wenselijk geachte, op transfer gerichte doelstellingen.

Het tweede symposium (voorzitter Van der Sanden, KUB) had als thema 'Leren op de werkplek'. In dit symposium werd empirisch onderzoek gepresenteerd naar de wijze waarop in een aantal grote arbeidsorganisaties gebruik wordt gemaakt van werkplekopleidingen. De Jong, Vendrig en Versloot (UU) stelden een classificatieschema op en probeerden hiermee varianten van werkplekopleidingen te beschrijven. Onstenk en Voncken (SCO) deden verslag van case studies, waarin werd nagegaan in welke mate de inrichting van de werkomgeving leerprocessen mogelijk maakt. Van der Sanden en Hornman (KUB) presenteerden de resultaten van een experimenteel onderzoek naar de effecten van de Leittextmethode.

In het derde symposium, getiteld 'Innovatieve scholingspraktijken in het bedrijfsleven', is verslag gedaan van een drietal door het ITS te Nijmegen uitgevoerde onderzoeken naar de aanpak van scholingsvraagstukken in het bedrijfsleven. Centraal stond de wijze waarop in de detailhandel (Van den Tillaart), de voedingsmiddelenindustrie (Feijen) en de autoreparatie- en distributiesector (Warmerdam) is gereageerd op technologische, organisatorische en/of marktontwikkelingen.

In de gepresenteerde papers kwamen uiteenlopende onderwerpen aan de orde: opleidingsbereidheid en -deelname in de financiële sector (Van Meensel, Hoger Instituut voor Arbeid, Leuven); de kwaliteit en beschikbaarheid van praktijkleerplaatsen en stageplaatsen voor leerlingen van het MBO (Moerkamp, UVA); de toepassing van het COMBI-model ten aan-

zien van sociaal-normatieve vaardigheden in het MBO (Verijdt, ITS); de toepassing van de Delphimethode bij onderzoek naar sleutelkwalificaties in het MBO (Van Zolingen & Klaassen, KUN). De overige papers hadden alle te maken met het thema 'evaluatie'. Door Berghenegouwen en Voorthuis (UVA), Bosman en Walpot (CITO) en Gelderblom en De Koning (NEI) werd ingegaan op de opzet en resultaten van verschillende bij bedrijfsopleidingen toegepaste evaluatiesystemen. Van Sandick en Schaap-Neuteboom (Albert Heijn) bespraken een methode voor het berekenen van het rendement van een training voor afdelingsmanagers. Wognum (UT) presenteerde de resultaten van een onderzoek naar het opleidingsbeleid en de effectiviteitsbepaling van een aantal opleidingsafdelingen van arbeidsorganisaties.

In de *forumdiscussie* debatteerden Van der Krogt (KUN), Nieuwenhuizen (EUR), Overduin (Vergouwen Overduin), Pieters (UT) en Thijssen (Rabo-bank) onder leiding van Simons (KUN) over het te voeren onderzoeksbeleid op het gebied van bedrijfsopleidingen. Enkele onderzoeksvragen die naar voren kwamen waren: Hoe verlopen autonome leerprocessen? Hoe kan het leervermogen van met name lager opgeleiden worden vergroot? Welke factoren bepalen de mate waarin transfer optreedt? Hoe kan de relatie tussen het beroepsonderwijs en arbeidsorganisaties worden verbeterd?

Probleemgestuurd Onderwijs (J. Willems, IOWO, Katholieke Universiteit Nijmegen)

In 1992 is tijdens de internationale ORD (ECER) in Enschede binnen het thema 'Hoger Onderwijs en Volwasseneneducatie' een symposium over probleemgestuurd onderwijs (PGO) gehouden. Dit symposium trok veel belangstelling van zowel presentatoren als deelnemers. Vanwege deze belangstelling en omdat de ORD'93 in Maastricht, de Nederlandse bakermat van het PGO, werd gehouden, vormde PGO op de ORD een eigen thema. De juistheid van deze beslissing bleek uit het aantal deelnemers: vrijwel voortdurend schommelde het aantal bezoekers rond de 50. Zowel in het WO als in het HBO blijkt PGO in toenemende mate ingevoerd te worden. Onder de deelnemers aan het thema waren dan ook zowel onderzoekers als praktijkmensen uit het HBO

en WO en mensen die vooral geïnteresseerd waren in de mogelijkheden en moeilijkheden van PGO om daarop hun beslissing over de invoering van PGO te kunnen afstemmen. Al deze belangstellenden te zamen gaven ook vorm aan hetgeen de organisatoren met de ORD beoogden, namelijk een markt te zijn waarop onderzoekers, gebruikers en belangstellenden elkaar konden ontmoeten. Deze markt leerde overigens ook dat er vrijwel evenveel PGO-vormen zijn als er plaatsen zijn waar met PGO wordt gewerkt.

Tijdens het thema kwamen verschillende presentatievormen aan bod: de meer traditionele papers, een symposium rond een specifiek thema, in casu de voortgangstoets en verschillende ronde-tafel conferenties, waarin met een beperkt aantal deelnemers een concreet probleem uit het PGO werd besproken.

De gepresenteerde papers brachten vaak nieuwe resultaten. Dat lijkt misschien enigszins triviaal, maar een aantal jaren geleden had ik regelmatig de indruk dat op de ORD alleen presentaties aan de orde kwamen van al eerder gepubliceerde artikelen. Dat was nu dus duidelijk anders. Doorgaans was er dan ook sprake van een levendige discussie over mogelijke verklaringen en implicaties van de gepresenteerde resultaten. Met name de presentatie van Gijsselaers en Schmidt (RL) over *tijdsbesteding en studieresultaten* had aanzienlijk meer discussietijd verdiend. Naast papers over onderzoeksresultaten, was er in de helft van de gevallen sprake van beschrijvende dan wel evaluatieve presentaties. Opvallend was dat in die gevallen de discussie wat vlakker leek dan bij de onderzoeks-presentaties.

Bij het symposium over '*Voortgangstoetsen*' was het jammer dat er niet meer onderzoekers aanwezig waren. Alleen al uit onderzoeksoogpunt lijkt het alleszins aantrekkelijk te pleiten voor invoering van voortgangstoetsen in het onderwijs. Je krijgt over een periode van een aantal jaren de beschikking over vergelijkbare studieresultaten per student. Dit heeft bijvoorbeeld voordelen als je de resultaten van veranderingen in het onderwijsprogramma wilt vaststellen (voor/nameting; time-series). Overigens bleken natuurlijk ook de nodige haken en ogen te zitten aan voortgangstoetsen, bijvoorbeeld in opleidingen met (veel) differentiaties.

De 'ronde-tafel conferentie' bleek een aardige vorm om van gedachten te wisselen over ervaren problemen en al dan niet succesvol gebleken oplossingen. Deze vorm werd door de deelnemers zo op prijs gesteld dat spontaan het voornemen ontstond dergelijke bijeenkomsten vaker, eventueel buiten het kader van de ORD te beleggen. Wel lijkt het dan verstandig te zorgen voor meer homogene deelnemersgroepen.

Kortom, het thema PGO bood voor de deelnemers een interessant en gevarieerd programma. Het is gezien het toenemende gebruik van PGO in Nederland in de toekomst vaker op de ORD te verwachten, zij het misschien niet als thema maar als uitgebreid symposium.

Aan deze kroniek werkten mee: *J. J. H. van den Akker, R. Bosker, G. ten Dam, J. van der Linden, G. Rijlaarsdam, P. Sanders, J. van der Sanden, P. J. J. Stijnen, J. Tervel, M. G. Weide, J. Willems*

De eindredactie werd verzorgd door *P. J. J. Stijnen*

Literatuur

Berkel, H. van (samensteller) (1993), *Onderwijsonderzoek in Nederland en Vlaanderen 1993. Proceedings van de Onderwijsresearchdagen 1993*. Houten/Zaventem: Bohn Stafleu Van Loghum.

Mededelingen

Inhoud andere tijdschriften

Comenius

13e jaargang, nr. 2, 1993

Thema: Alice is trying something

Emily, Sarah and Alice: models for girlhood and education. An introduction, door M. van Essen, M. Volman en M. Lunenberg

The modern schoolgirl. The schooling of young women in Australia, door L. Johnson

'Just as good as the males but without their competition'. A pluralist look at female achievement, door L. A. Bell

Class and gender in the classroom, door H. Bjerum Nielsen en M. Rudberg

Gender and prosocial development in different educational settings, door E. Öhrn

Girls in the educational research discourse, door M. Volman, G. ten Dam en E. van Eck

De speurtocht naar volwassenheid. Het volwassenheidsconcept binnen het pedagogisch ver-
toog, 1945-1970, door Y. te Poel en S. Miedema

Pedagogisch Tijdschrift

18e jaargang, nr. 2, 1993

Opvoedingsvoorlichting. Op zoek naar theoretisch bruikbare kaders en modellen, door J. H. A. Groenendaal

Over de instructieve waarde van opvoedings-
voorlichting voor ouders, voorlichters en onder-
zoekers. Evaluatie van een project, door M. W.
E. Lambermon

Kritische beschouwing van een aantal projecten
m.b.t. opvoedingsvoorlichting, door S. Roomans
Opvoedingsvoorlichting in de praktijk. Van op-
voedingsvoorlichting naar opvoedingsondersteu-
ning, door I. Bakker

Onzekere ouders? Over de geschiedenis van op-
voedingsvoorlichting en opvoedingsonzeker-
heid, door N. Bakker

Pedagogisch Tijdschrift

18e jaargang, nr. 3, 1993

Pedagogisch commentaar, door A. Snick
Fouten bij het oplossen van elementaire algebra

problemen en de invloed van groepswork, door
J. Chr. Perrenet

Doordenken over deregulering, door P. Slegers
en A. Wesselingh

Onderwijsplanning: zelfreferentiële problemen,
door R. Vanderstraeten

Tijdschrift voor Onderwijsresearch

18e jaargang, nr. 2, 1993

Themanummer Opportunity structures in pri-
mary schools

Improving opportunities for the educationally
disadvantaged: introduction to this special issue,
door M. P. C. van der Werf

Effective provisions for ethnic minorities in pri-
mary schools, door M. G. Weide

The effect of teachers' attitudes and practices on
the achievements of Dutch low SES pupils, door
L. F. J. van der Velden

Pygmalion and the effectiveness of 'black'
schools; teachers' stereotypes and hidden goal
differentiations towards ethnic minorities, door
P. Jungbluth

Secondary schoolrecommendations in relation to
student and school characteristics, door L. Mulder
Cooperation between Educational Priority Po-
licy areas and basic adult education, door G. J.
Reezigt

Tijdschrift voor Orthopedagogiek

32e jaargang, nr. 7/8, 1993

Jongeren aan de rand van de samenleving, door
O. van Heffen

Evaluatie van een zorgverbredingsprogramma
voor basisschoolteams, door A. Jager en L. M.
Stevens

Basisdiagnostiek in de psychosociale jeugdhulp-
verlening II: gebruik van de VSPS in de Gezins-
voogdij, door E. M. Scholte

Tijdschrift voor Orthopedagogiek

32e jaargang, nr. 9, 1993

Leerlingvolgsystemen: een antwoord op school-
evaluatie? door A. B. van Doorn en F. J. H. Har-
rinck

Risico-lezers: naar een succesvolle aanpak, door
N. Osinga

Jeugdgezondheidszorg: doelstelling, organisatie
en werkwijze, door H. Talma en R. A. Hirsing

Swets & Zeitlinger BV

Postbus 825 •
2160 SZ Lisse •
tel. 02521-35111 •
fax. 02521-15888 •

**swets &
zeitlinger**

publishers

Gedragstherapie in de klas

H. van Bilsen, T. Engelen, S. Volker (redactie)

Gedragstherapeutische kennis en vaardigheden worden veelal gebruikt voor het aanpakken van individuele problemen. In veel mindere mate worden zij toegepast in het onderwijs. Toch zijn er voor het leertheoretisch referentiekader dat wel wordt aangeduid met de term Applied Behavioral Analysis (ABA) verschillende toepassingsmogelijkheden in het onderwijs. De verschillende bijdragen getuigen hiervan. Vanuit deze gedragstherapeutische invalshoek komen aan de orde de oplossing van problemen in het voortgezet onderwijs, de samenwerking tussen school en gezin, het planmatig invoeren van leertheoretische interventies op basisscholen, begeleidingsinstrumenten vanuit interactioneel perspectief, behandeling van leerproblemen en de samenhang met gedragsproblemen, een interventieprogramma voor tekorten in sociale vaardigheden, een diagnostisch instrument voor en de behandeling van faalangstproblemen, een overzicht van de effecten van gedragsmodificatie in het onderwijs en een overzicht van de resultaten van twintig jaar ABA in het onderwijs.

f 45,00, 210 pag., ISBN 90 265 1300 3

Opvoeding en opvoedingsproblemen in het gezinsleven

P.M. Schoorl

Kinderen opvoeden is nauw verweven met het gezinsleven. Meestal vraagt men zich pas af hoe het opvoedingsproces verloopt als er problemen ontstaan. Dit boek geeft echter geen adviezen over de beste manier om concrete opvoedingsproblemen aan te pakken. Het biedt een theoretisch kader om de invloed van het gezin op de ontwikkeling van kinderen tot mondige mensen te onderzoeken. Centraal in het pedagogisch gezinsonderzoek staat het kritisch kijken naar de regels in het gezinsleven. Juist door de regels en de sociale orde van het gezin te onderzoeken, wordt zichtbaar hoe opvoeders ermee om kunnen gaan. Op die basis worden suggesties gegeven aan hulpverleners voor het analyseren van de specifieke gezinssituaties waarmee ze te maken krijgen.

f 45,00, 184 pag., ISBN 90 265 1265 1

Verkrijgbaar in de boekhandel of bel: 02521-35111

Swets & Zeitlinger Publishers

Postbus 825, 2160 SZ Lisse, tel. 02521-35111, Fax 02521-15888

Inhoudsopgave

Pedagogische Studiën Jaargang 70, nummer 6/1993

R. Yap en A. van der Leij

Computergestuurde remediëring van dyslexie door het opvoeren van de herkenningssnelheid van subwoordeenheden 402

S. E. Sliepen en P. Reitsma

Training van lom-leerkrachten in directe instructie van begrijpend leesstrategieën 420

H. Dekkers

Determinanten van seksspecifieke vakkenkeuzen in HAVO en VWO 445

Kroniek

N. Verloop (red.)

Het AERA-Congres 1993, Atlanta 460

Boekbespreking 475

Mededelingen 478